

УДК 338.43.01/02.075.8
© 2010

*Білецька Н. В., аспірант**

Львівський національний університет ім. Івана Франка

ІНСТИТУЦІЙНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ВЛАСНОСТІ В АГРАРНІЙ ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Рецензент – доктор економічних наук Б.В. Кульчицький

Досліджується суть і принципи формування приватної власності в аграрному секторі України. Проаналізовано проблеми інституційної трансформації власності на землю та визначені передумови для створення й функціонування ефективного ринку землі. Доведено, що найефективнішою формою господарювання, заснованого на приватній власності, є фермерське господарство. Обґрунтовується необхідність формування такої інституційної структури, яка забезпечила б ефективне функціонування інституту приватної власності в аграрній економіці України.

Ключові слова: *власність, права власності, ринок землі, аграрна реформа, організаційно-правова форма господарювання, інституційне середовище.*

Постановка проблеми. В економіці України триває затяжна трансформаційна криза, що найсильніше проявилася в аграрному секторі. Найбільшою її причиною є незавершеність і недосконалість інституційних реформ. Одним із найскладніших перетворень стало реформування інституту власності в аграрній економіці. Аграрні реформи мали двоїстий характер. З одного боку, кінцевим результатом їх проведення стала приватизація землі й створення нових організаційно-правових форм господарювання, а з іншого, українське село так і не отримало ефективного приватного власника, який би став локомотивом виходу вітчизняного сільського господарства на якісно вищий рівень. Усе це актуалізує проблему відносин власності й обумовлює необхідність її глибшого розуміння.

Аналіз основних досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Вагомий внесок у розвиток і становлення інституційної теорії зробили такі зарубіжні та вітчизняні вчені: Д. Норт [3], О. Вільямсон, А. Алчіан, Дж. Бьюкенен, А. Шастітко [5], О. Яременко, В. Тарасевич, А. Філіпенко та ін. Вивченню окремих елементів інституційного середовища

аграрного сектора України присвячені роботи вітчизняних дослідників П.Т. Саблука, П.І. Гайдучького, Є.Й. Майовця [2], М.Й. Маліка та ін. Однак процес інституційної трансформації власності в аграрній економіці потребує детальнішого вивчення.

Мета і завдання дослідження. Метою даного дослідження є теоретичне визначення інституту приватної власності та обґрунтування заходів щодо забезпечення його ефективнішого функціонування в аграрному секторі України.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

- дослідити економічну сутність приватної власності;
- визначити умови формування ефективного ринку землі;
- проаналізувати процес створення нових організаційно-правових форм господарювання у сільському господарстві та окреслити проблеми, пов'язані з їх ефективним функціонуванням.

Матеріали й методи досліджень. Методика проведеного дослідження ґрунтується на застосуванні методів аналізу та синтезу, індукції й дедукції, єдності історичного і логічного порівняння.

Результати досліджень. Найважливішою сферою реформування аграрної економіки є відносини власності. Власність – це інститут, який дає людині право розпоряджатися обмеженими ресурсами. Ця свобода означає певне закріплення прав за власником і заборона іншим людям втручатися в реалізацію цих прав [4, с.118].

Інституційною основою ринкової економіки є приватна власність. Перетворення в аграрній сфері України почалися з реформування державної та колгоспно-кооперативної форм власності. Як у науковій, так і в громадській думці існувало переконання, що перехід до ринкових відносин може відбутися лише на основі приватної власності на землю та інші засоби виробництва.

* Керівник – доктор економічних наук, професор Є.Й. Майовець

Аграрна реформа викликала процес первісного накопичення капіталу на селі. Однак, як відомо, надзвичайно важливим є не лише формування прав власності – головне, формування норм і правил, які забезпечать реалізацію цих прав. На переконання А.Є. Шастітко, гарантія права приватної власності та концентрація цього права в одного економічного агента збільшує мотивацію. А це, в свою чергу, сприяє ефективному використанню ресурсів. Звідси ідея про раціональність індивідів. Саме приватна власність забезпечує найтісніший зв'язок між діями та отриманими в результаті їх здійснення результатом [5, с. 328]. Як показує світова практика, у господарствах, заснованих на приватній власності, спостерігається вища відповідальність та активність працівників, ефективніше й бережливіше використовуються земля та інші засоби виробництва.

Трансформаційні аграрні перетворення розпочалися із земельної реформи. Постановою Верховної Ради “ Про земельну реформу ” від 18.12.1990 року всі землі оголошено об'єктом земельної реформи, завданням якої був перерозподіл земель з одночасною їх передачею у приватну та колективну власність. На першому етапі реформи було проведено приватизацію землі, яка знаходилась у державній власності. Другий етап передбачав розподіл землі у вигляді видачі сертифікатів на право володіння земельною часткою. Третім етапом земельної реформи є формування ефективного ринку землі. В Україні у жовтні 2001 року прийнято Земельний кодекс. Він узаконив приватну власність на землю і створивши передумови для формування ринку землі. Приватна власність на землю, зафіксована у Земельному кодексі, містить три складові: землеволодіння, землекористування та землерозпорядження. Землеволодіння – це право утримувати об'єкт у своїй власності. Землекористування – можливість, закріплена законом, використовувати властивості об'єкта, отримувати з цього доходу чи інші вигоди. Землерозпорядження – право на відчуження землі, її продаж, дарування, передавання в оренду тощо [2, с. 204]. Створення ринку землі передбачає наявність третьої складової приватної власності, тобто розпорядження. Проте нині діє мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення. Отже, ми маємо справу із так званім “розмитим” правом приватної власності, суть якого полягає в тому, що існує формальна заборона на відчуження землі.

Запровадження мораторію є економічно виправданим і необхідним кроком, причиною якого є несформованість інституційного середови-

ща. Передумовами скасування заборони купівлі-продажу землі є, перш за все, створення нормативно-правової бази з урегулювання ринку землі, а також механізму ринкового ціноутворення, завдяки якому буде встановлена реальна ціна землі. З нашого погляду, мораторій на продаж земель повинен діяти, допоки не буде сформована інфраструктура земельного ринку і не будуть здійснені наступні заходи:

- створення земельного кадастру;
- встановлення граничних розмірів земельних ділянок, які продаються чи купуються;
- визначення категорій покупців, які мають право на придбання земельних ділянок;
- законодавче визначення застосування санкцій із метою уникнення спекулятивних операцій із землею.

Надзвичайно важливим аспектом аграрних перетворень, зокрема інституційної трансформації власності, стала заміна колгоспно-радгоспної системи різними формами господарювання.

У процесі ринкової трансформації було створено три організаційно-правові форми господарювання: 1) особисті селянські господарства; 2) фермерські господарства; 3) сільськогосподарські підприємства.

Впродовж 1994-1999 рр. в Україні здійснювалася практична реалізація програм реформування виробничих відносин на основі приватизації майна державних підприємств. Змінювався приватний сектор аграрної економіки, формувалися фермерські господарства, водночас послаблювалися державні та громадські форми господарювання. Державні підприємства реорганізовувалися в колективні, акціонерні підприємницькі структури. Практично всі радгоспи, що підлягали приватизації, реорганізовано у КСП або у відкриті АТ, а з 2000 р. відбувається реорганізація КСП у приватновласницькі структури та державні господарства. Не можна не відзначити позитивну динаміку таких перетворень: із 1990 р. до 2006 р. загальна кількість господарюючих суб'єктів зросла у 4,3 разу. При цьому чисельність підприємств колективної форми власності – виробничих кооперативів – зменшилася з 65,7% до 2,4% від загальної кількості; державний сектор також зазнав суттєвого скорочення: з 33,7% у 1990 до 0,6% – у 2006 році [2, с. 92].

Визнаючи важливість розвитку кожної з організаційно-правових форм господарювання, детальніше проаналізуємо механізм створення і функціонування фермерських господарств в Україні. Зарубіжний досвід доводить, що саме розвиток фермерства вважається необхідним для відтво-

рювання здорового генофонду нації. Фермерські господарства відрізняються від особистих селянських господарств насамперед тим, що вони є господарствами підприємницького, а не споживчого типу. Соціально-економічне значення більшості особистих селянських господарств не виходить за межі задоволення потреб їх власників. Окрім того ці господарства практично не беруть участі у формуванні місцевих бюджетів за місцем проживання. В цьому випадку особливо важливим для наповнення місцевих бюджетів є підтримка розвитку сільськогосподарських підприємств, передусім фермерських господарств. Практика ринкових перетворень показує, що саме за рахунок фермерських господарств вирішується більшість соціальних питань на селі, й особливо проблема зайнятості населення. Впродовж останніх років простежуються наступні позитивні тенденції у розвитку фермерських господарств: їхня кількість, продуктивність праці і земельних угідь, чисельність працюючих та загальний обсяг валової продукції невинно зростають [1, с. 146]. Проте фермерство так і не стало провідною формою господарювання. Його подальший розвиток є особливо важливим з огляду на те, що найефективнішою є така форма власності, яка забезпечує поєднання в одній особі власника засобів виробництва, працівника і менеджера. Це сприяє раціональному використанню всіх залучених ресурсів і досягненню позитивного фінансового результату. Отже, визнаючи важливу роль, яку відіграли особисті селянські господарства у ході ринкових перетворень аграрного сектора, все ж визнаємо пріоритетність фермерських господарств для розвитку підприємницької ініціативи і становлення ефективного інституту приватної власності.

Висновки. Основна причина неефективного функціонування інституту приватної власності

БІБЛІОГРАФІЯ

1. *Макаренко П.М., Мельник Л.Л.* Фермерство України у контексті тенденцій розвитку світового сільського господарства / Макаренко П.М., Мельник Л.Л. // *Економіка АПК.* – 2008. – №4. – С. 145-153.
2. *Майовець Є.Й.* Аграрне підприємництво в Україні: монографія / Майовець Є.Й. – Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 428 с.
3. *Норт Д.* Інституції, інституційна зміна та функ-

ціонування економіки / Норт Д. – К., 2000. – 190 с.

4. *Ткач А.А.* Інституційна економіка. Нова інституціональна економічна теорія: навчальний посібник / Ткач А.А. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 304 с.

5. *Шаститко А.Е.* Новая институциональная экономическая теория / Шаститко А.Е. – М.: Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2002. – 591 с.

полягає у відсутності інституційної моделі побудови аграрної економіки ринкового типу. В ході аграрних перетворень були допущені помилки, основною з яких було здійснення реформ за певним шаблоном. Неврахування цивілізаційних основ українського суспільства, його економічного менталітету та існуючих неформальних правил і обмежень призвело до того, що окремі реформи, які були успішно проведені у сільському господарстві багатьох ринково розвинутих країн Заходу, для нашого аграрного сектора не дали очікуваного результату. Необхідно звернути увагу на думку відомого вченого Д. Норта про те, що у випадку, коли докорінна зміна правил вступає у суперечність з існуючими інституційними обмеженнями, то між ними виникає напруження, що призводить, врешті-решт, до політичної нестабільності. Ефективні інституції закріплюються в державі, якій притаманні стимули до створення та забезпечення прав власності. Надійні права власності вимагають створення політичних і юридичних організацій, що забезпечуватимуть виконання контрактів у часі й просторі [3, с. 179].

Процес становлення інституту приватної власності в Україні ще далекий до свого завершення – приватизація не лише не досягла своїх основних цілей, але й породила низку соціально-економічних проблем. У результаті проведених реформ не було отримано оптимальної структури власності. Тобто, право власності зосереджувалося в руках не завжди найбільш зацікавленого в результатах своєї діяльності ефективного власника. Дана ситуація породжує необхідність формування такої інституційної структури, яка б забезпечила ефективне функціонування інституту приватної власності в аграрній економіці та створення передумов для виходу сільського господарства України із трансформаційної кризи.